

ПРЕДСТАВЛЕННЯ КОНЦЕПТУ МОЛОДИЙ У СЛОВНИКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Ірина Стисло

Аспірант, кафедра загального мовознавства, Львівський національний університет імені Івана Франка (УКРАЇНА), 79000, м. Львів, вул. Університетська 1, e-mail: i.borulka@gmail.com

UDC: 811.161.1'374:81'367.633

ABSTRACT

Iryna Styslo. Presentation of the concept YOUNG in the dictionaries of the Ukrainian language.

The article investigates the concept YOUNG in the Ukrainian language. The analysis was based on the data, obtained from the lexicographical sources, namely from an etymological dictionary, explanatory and phraseological dictionaries, dictionaries of synonyms and antonyms of the Ukrainian language. The aim of the research is to analyze the verbalization of the concept YOUNG in the system of the Ukrainian language. This analysis is a part of a wider investigation based on the method of cognitive definition, which involves also the analysis of the data of a survey, conducted with the native Ukrainian language speakers of different age and of both sexes in equal quantities, and the data, selected from the corpus of the texts of the Ukrainian language (artistic and journalistic). The results of the research in the first stage are in the explication of the specific semantic traits of the lexeme *young*, that can be divided into those, that characterize the people ('age', 'the role of the groom at the wedding', 'belonging to the younger generation in the family', 'force', 'liveliness', 'cheerfulness', 'presence of vitality, energy, creativity', 'spiritual joy', 'inexperienced', 'arrogance', 'worthless') and those, relating to animals, plants and inanimate objects ('fresh', 'short period of the existence'). The analysis reveals the phenomenon of ambivalence of the evaluation (presence of positive or negative evaluation in different meanings of the lexeme *young*), which is motivated by the entrenched collective stereotypes in the minds of the speakers, that are based on the conceptualization of the world. This confirms one of the main postulates of the Cognitive Linguistics that meaning is the conceptualization.

Keywords: concept, conceptualization, cognitive definition, semantic trait, ambivalence.

У статті досліджено концепт МОЛОДИЙ в українській мові. Аналіз здійснено на основі даних, вилучених із лексикографічних джерел, а саме етимологічного словника, тлумачних і фразеологічних словників, словників синонімів і антонімів української мови. Метою наукового дослідження є аналіз вербалізації концепту МОЛОДИЙ у системі української мови. Цей аналіз є складовою ширшого дослідження з використанням методу когнітивної дефініції, який передбачає в подальшій перспективі аналіз матеріалів анкетування, проведеного з носіями української лінгвокультури різних вікових груп з урахуванням гендерного чинника, і даних, вибраних із корпусів текстів української мови (художніх і публіцистичних). Результати дослідження на першому етапі полягають у експлікації характерних семантичних ознак лексеми *молодий*, які можна умовно поділити на такі, що характеризують людей ('вік', 'роль нареченого на весіллі', 'приналежність до молодшого покоління у сім'ї, родині', 'сила', 'бадьорість', 'життєрадісність', 'наявність життєвих сил, енергійність, творчість', 'душевна радість', 'недосвідченість', 'нахабність', 'непридатність') і такі, що вживаються по відношенню до тварин, рослин і неживих предметів ('свіжість', 'короткий період існування'). Під час аналізу виявлено також явище амбівалентності оцінки (наявність позитивної або негативної оцінки у різних значеннях лексеми *молодий*), яке обумовлене усталеними колективними стереотипами у свідомості носіїв мови, які формуються залежно від концептуалізації зовнішнього світу. Це підтверджує один із головних постулатів Когнітивної Лінгвістики про те, що значення слова – це концептуалізація.

Ключові слова: концепт, концептуалізація, когнітивна дефініція, семантична ознака, амбівалентність.

Когнітивна лінгвістика на сьогоднішній день є одним із актуальних напрямів у мовознавстві. Цей підхід базується на аналізі природної мови «в якості інструменту для організації, обробки і передачі інформації» [22, с. 3].

Предметами зацікавлення когнітивної лінгвістики є явища концептуалізації та категоризації, концепт, культурні сценарії та соціальні стереотипи, метафора та метонімія тощо. Важливими дослідженнями концептів у різних мовних картинах світу є праці таких науковців, як Дж. Лакофф [9], А. Вежицька [2], Є. Бартмінський [19], та ін.

Серед вітчизняних мовознавців дослідженнями концептів із різних точок зору займаються В. Бріцин [8], Г. Яворська [8], С. Мартінек [11], Т. Радзієвська [14], О. Левченко [10] та ін. Так, С. Мартінек досліджує концепти в українській культурі за матеріалами асоціативного експерименту [11], а О. Левченко аналізує фразеологічні концепти в українській мові у лінгвокультурологічному аспекті [10]. Колективна монографія «Концепт БОЛЬ в типологическом освещении» представляє результати досліджень цього концепту групою лінгвістів у польській, російській, сербській, українській, англійській, німецькій, іспанській, французькій, агульській, арабській, китайській, японській та ін. мовах [8]. Актуальність нашої роботи полягає у тому, що концепт МОЛОДИЙ, який є одним із важливих для української лінгвокультури, ще не був детально проаналізований.

Метою цієї статті є проаналізувати вербалізацію концепту МОЛОДИЙ у системі української мови за матеріалами лексикографічних джерел.

Основною теоретичною базою дослідження є метод когнітивної дефініції, запропонований та розроблений відомим польським когнітивістом Є. Бартмінським. Відповідно до цього методу лінгвістичний аналіз повинен опиратися на дані, вилучені з трьох найважливіших джерел: системи мови; матеріалів анкет і текстів [20].

У статті представлено результати аналізу концепту МОЛОДИЙ за даними системи мови. Джерельною базою стали етимологічний словник, тлумачні та фразеологічні словники, а також словники синонімів і антонімів української мови. Перспективою подальшої роботи є дослідження цього концепту на матеріалі даних анкет і текстів.

Слово *молодий* етимологічно походить від стсл. *младъ* – псл. **moldъ*. Воно споріднене з прус. *mal dai* ‘юнак’, *maldian* ‘лоша’, *maldunin* ‘молодість’ [6, с. 502].

У словниках Б. Грінченка та П. Білецького-Носенка зафіксовано наступні дефініції для лексеми *молодий*: ‘молодой’ і ‘женихъ и новобрачный во время свадьбы’ [15, с. 1333], ‘женихъ, новобрачный, мужъ’ [1, с. 228]. У цих тлумаченнях зафіксовано такі ознаки молодого, як ‘вік’ і ‘роль нареченого на весіллі’. Відповідна дефініція для лексеми *молода*, подана у цих словниках, – ‘новобрачная во время свадьбы’ [15, с. 133; 1, с. 228], а для лексеми *молоді* – ‘новобрачные во время свадьбы’ [15, с. 1333].

У пізніших словниках спостерігаємо набагато детальніші дефініції аналізованої лексеми. У тлумачних словниках першими для лексеми *молодий* подано значення: ‘який має небагато років, не досяг зрілого віку; юний’; ‘той, хто має небагато років, ще не старий’; ‘не старий’ [16, с. 786; 4, с. 685; 12, с. 218]. Фрагменти дефініції ‘ще не старий’ та ‘не старий’ втілюють градуальність та суб’єктивність цього значення. Дещо відмінним є тлумачення, подане у словнику української мови за ред. П. Мовчана, В. Німчука, В. Клічака, ‘який не досяг зрілого віку (у віці від отрочтва до зрілості)’ [3, с. 563], оскільки тут вказано розмиті межі періоду, у якому людина є молодою – ‘від отрочтва до зрілості’.

Для словоформи *молоді* зафіксовано тлумачення ‘діти’; ‘діти (на відміну від батьків)’ [16, с. 786; 4, с. 685; 12, с. 218] (більш розбудованим є тлумачення ‘стос. наступного покоління (уживається при прізвищі дітей для відрізнєння від батьків, що мають те саме прізвище)’ [3, с. 563]), з яких виокремлюємо таку семантичну ознаку, характерну для молодого, як ‘приналежність до молодшого покоління у сім’ї, родині’. Наступне значення, подане у словниках для словоформ *молоді* (*молодий*, *молода*), ‘наречені або молоде подружжя’ [16, с. 786; 4, с. 685; 12, с. 218], яке функціонує у шлюбній обрядовості, також є втіленням соціального аспекту представлення молодого.

Наступний фрагмент дефініції, зафіксований у словниках, ‘стосується до молодості, належний, властивий їй’ [16, с. 786; 4, с. 685; 12, с. 218] стає більш зрозумілим за допомогою ілюстраційного матеріалу: «Рябі коні рвуть з копита, в хмарі куряви сміються молоді»

обличчя [панів]» (Михайло Коцюбинський, II, 1955, 13); «У нього на скронях вже блиск синици, Та очі ласкаві його й молоді» (Валентин Бичко, Вогнище, 1959, 23). [16, с. 786; 4, с. 685; 12, с. 218]. У запропонованих контекстах це значення вживається по відношенню до частин тіла людини.

У тлумаченні лексеми *молодий* – ‘який недавно почав свою діяльність у якій-небудь галузі’ [16, с. 786; 4, с. 685; 12, с. 218] конкретизовано ознаку ‘недосвідчений’, яка містить негативну оцінку.

У тлумачних словниках зазначено, що аналізована лексема вживається також як присудкове слово. Для лексеми *молодий* у цьому контексті зафіксовано дефініцію ‘з особливостями, властивими тому, хто має небагато років’ [16, с. 786; 4, с. 685; 12, с. 218]. Із цитат, поданих для цього значення у СУМі, («*Невістки, вони що? Молоді, дурні. Їх треба вчити, як на світі жити...*» (Григорій Тютюнник, Вир, 1964, 523); «*Молодий я, молодий, Повний сили та одваги*» (Павло Тичина, I, 1957, 3) [16, с. 786] можна виокремити, як позитивно оцінені ознаки – ‘сила’, так і негативно оцінені – ‘недосвідченість’. Ці тлумачення підтверджують ідею В. Еванса, що значення слова ґрунтується на концептуалізації наших знань про світ [21]. Амбівалентність оцінки у цьому контексті пояснюється нашими стереотипними уявленнями про те, які риси характеру є корисними для людини, а які – ні.

Наступні тлумачення, подані у словниках для лексеми *молодий*, – ‘який недавно з’явився, народився, почав існувати, рости’; ‘який недавно виник, утворився’ [16, с. 786; 4, с. 685; 12, с. 218; 3, с. 563] вживаються по відношенню до рослин, тварин та неживих предметів і містять ознаку ‘короткий період існування’.

Для слова *молодий* подано також значення ‘недавно приготовлений (про продукти)’ [16, с. 786; 4, с. 685; 12, с. 218], з якого ми можемо видобути ознаку ‘свіжий’. Це значення містить позитивну оцінку, оскільки свіжий є корисним для здоров’я.

Словник української мови за ред. П. Мовчана, В. Німчука, В. Клічака подає також 3 значення лексеми *молодий*, які не зафіксовані у інших проаналізованих словниках: ‘власт. людині цього віку’; ‘бадьорий, живий, життєрадісний (про людину будь-якого віку, її вдачу і т. ін)’; ‘надто недосвідчений для чого-н., непридатний через молодість до чогось’ [3, с. 563].

Друге значення, з наведеної вище дефініції, містить ознаки ‘бадьорість’, ‘життєрадісність’, які позитивно оцінюються, а третє – ознаки ‘недосвідченість’, ‘непридатність’, які оцінюються негативно. У цих тлумаченнях проявляється амбівалентність категорії оцінки.

Значення лексичних одиниць, які є похідними від лексеми *молодий*, підтверджують виділені вище семантичні ознаки концепту МОЛОДИЙ, або конкретизують додаткові ознаки, які характеризують його. Слово *молодий* найбільш пов’язане із дериватами *молодість*, *молодь* і *молодіти*.

Для лексеми *молодість* подано дефініцію: ‘період життя від отрочтва до зрілого віку; чий-небудь молоді роки; протилежне старість’ [16, с. 787; 4, с. 685; 12, с. 219; 3, с. 563]. Ця дефініція вказує на категорію віку та визначає часові межі періоду молодості.

Синонімом для лексеми *молодість* у СУМі виступають *молодощі* [16, с. 788], а у «Новому тлумачному словнику української мови» у 3 томах зафіксовано 2 синоніми лексеми *молодість*: *юність* та *молодощі* [12, с. 219].

У проаналізованих тлумачних словниках подано також значення для певних словосполучень та словосполучень із лексемою *молодість*. Так, *по молодості [літ]*; *з молодості* пояснюється наступним чином: ‘через недостатній життєвий досвід’; *зелена молодість* – ‘молоді роки, відсутність життєвого досвіду’ [16, с. 787; 4, с. 685; 12, с. 219]. Ці значення підсилюють вичленовану раніше ознаку молодого ‘недосвідченість’.

Для словосполучення *у молодості* подано тлумачення ‘коли був молодим’. Для словосполучення *друга молодість* у словниках зафіксовано значення ‘піднесення творчої енергії, приплив нових сил’. [16, с. 787; 4, с. 685; 12, с. 219]; ‘приплив нових життєвих сил, творчої енергії в немолодому віці’ [3, с. 563]. Тут ми можемо видобути нову ознаку, яка характеризує молодого, а саме ‘наявність життєвих сил, енергійність, творчість’. Проте, як зазначено у дефініції цей вираз стосується людей у старшому віці, тобто ознаки, які характеризують молодого переносяться на старого. Наступний вираз *не першої молодості* дефініюється, як ‘літній, немолодий’ [3, с. 563] і є евфемізмом, який вживається по відношенню до старших людей.

Для лексеми *молодіти* у тлумачному словнику подано дефініцію 'набувати молодшого вигляду, почувати себе молодшим'. У цій словниковій статті зафіксовано також фразеологізми: *серцем (душею) молодіти* і *серце (душа) молодіє*. Для першого із них вказано значення: 'почувати себе молодшим', а для другого – 'стає радісно на серці, душі' [16, с. 787]. Із цього останнього значення вичленовуємо нову ознаку, притаманну молодому, 'душевна радість'.

Лексема *молодь* у СУМі дефінюється як 'молоде, підростаюче покоління; юнацтво'; 'молоді люди'; 'юнаки й дівчата' [16, с. 789].

Розглянемо синоніми для слова *молодий*. У словнику С. Караванського подано наступні синоніми: *юний, не старий*; (літа) *юнацький, молодечий*; (зоря) *новонароджений*; (фахівець) *ж. новоспечений*; (сало) *свіжий* [7, с. 209]. Частина із синонімів була використана у дефініціях тлумачних словників і вказує на виділені вище семантичні ознаки. Так, синонімами для лексеми *старий* за ознакою віку є *юний, не старий*; за ознакою досвіду – *новоспечений*; у значенні, яке характеризує їжу – *свіжий*.

У значенні субстантива для цього слова виокремлено синоніми *'наречений, етн. князь; молоденький, молодявий'* [7, с. 209], а для словоформи *молоді* подано синоніми *наречені, молодята, новоженці, молодожони* [7, с. 209].

У словнику синонімів української мови П. Деркача зафіксовано лише два синоніми для лексеми *молодий*, які відображають різні значення цього слова: *'юний, жених'* [5, с. 103]. Синонім *юний* вказує на ознаку віку, а *жених* – на роль молодого у шлюбній церемонії. Отже, синонімічні ряди, представлені у словниках П. Деркача та С. Караванського, відрізняються. У словнику С. Караванського подано більше синонімів, які вказують на різні типові ознаки *молодого*, у словнику П. Деркача зафіксовано тільки два основні значення.

Звернімося до антонімів для слова *молодий*. У «Словнику українських антонімів» [13] подано антонім *старий*. У опозиції *молодий – старий* перший член *молодий* має значення 'який має небагато років, юний (вживається у контекстах зі словами, що позначають осіб молодого віку, наприклад *дівчина, донька, зять, невістка, парубок* тощо)', а другий член *старий* має значення: 'який має багато років, похилого віку (вживається у контекстах зі словами, що позначають осіб старшого віку, наприклад *бабуся, дідусь, дядько, тітка* тощо)' [13, с. 179]. Запропоновані дефініції містять протиставлювані елементи ('який має багато років,' – 'який має небагато років'), проте у дефініції для тлумачення слова *молодий* вжито синонім *юний*, а для слова *старий* – евфемізм *похилого віку*.

У значенні субстантивованих іменників для лексеми *старий* подано дефініцію 'людина, яка прожила багато років', а для лексеми *молодий* – 'людина, яка прожила небагато років' [13, с. 179].

Для лексеми *молодий* у проаналізованих словниках зафіксовано два фразеологізми: *молодий та зелений* і *молодий, та ранній*. Їхні тлумачення у всіх трьох джерелах («Словник української мови» в 11 томах; «Фразеологічний словник української мови» В. Білоноженка і «Фразеологічний словник української мови» В. Ужченка) майже повністю збігаються. Для першого сталого виразу у СУМі подано тлумачення 'дуже молодий, без життєвого досвіду' [16, с. 786]. У словнику фразеологізмів В. Ужченка зафіксовано значення 'недосвідчений' [17, с. 113], а у словнику В. Білоноженка – 'який не набув життєвого досвіду; недосвідчений, юний і т. ін.' [18, с. 502]. Ці дефініції вказують на типову семантичну ознаку молодого – 'недосвідченість' і містять негативну оцінку.

Для другого фразеологізму *молодий, та ранній* у СУМі подано наступну дефініцію: 'той, хто рано виявив себе в чому-небудь' [16, с. 786]. У фразеологічних словниках для цього виразу зафіксовано тлумачення: 'не за віком досвідчений, знаючий, здібний і т. ін.' [17, с. 113; 18, с. 502–503]. Аналізовані фразеологізми протиставляються за ознакою 'досвідченості / недосвідченості'. Досвідченість не є типовою для молодого людини. У словниках значення цього фразеологізму містить позитивну оцінку, проте вживання сполучника *та* у функції протиставлення втілює негативну оцінку. Таким чином, словникові дефініції, наділені позитивною оцінкою, не відтворюють повністю реальну мовну картину уживання цього слова. У повсякденному мовленні цей фразеологізм вказує на таку ознаку *молодого*, як 'нахабність'. Протилежні конотаційні значення лексеми *молодий* у фразеологічних одиницях є проявом амбівалентності концепту МОЛОДИЙ.

Підсумовуючи, зауважимо, що з матеріалів словників української мови ми виділили такі семантичні ознаки концепту МОЛОДИЙ, як 'вік', 'роль нареченого на весіллі', 'прина-

лежність до молодшого покоління у сім'ї, родині', 'сила', 'батьорість', 'життєрадісність', 'наявність життєвих сил, енергійність, творчість', 'душевна радість', 'недосвідченість', 'нахабність', 'непридатність', які притаманні людині, та семантичні ознаки 'свіжість', 'короткий період існування', які характерні для тварин, рослин, неживих предметів. Виявлено також опозицію *молодий – старий*, яка будується на протиставленні за ознакою віку. У деяких значеннях аналізованої лексики експліковано явище амбівалентності оцінки, що підтверджує підхід до значення слова, який базується на концептуалізації людиною зовнішнього світу, яка обумовлює залежність оцінки від прагматичних потреб людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький-Носенко П. Словник української мови / П. Білецький-Носенко / підготував до видання В.В. Німчук. – К.: Наукова думка, 1966. – 421 с.
2. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая / пер. с англ. А.Д. Шмелева. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [кер. вид. проекту П.М. Мовчан, В.В. Німчук, В.Й. Клічак]. – К.: Дніпро, 2009. – 1332 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
5. Деркач П.М. Короткий словник синонімів української мови / П.М. Деркач. – Львів; Краків; Париж: Просвіта, 1993. – 209 с.
6. Етимологічний словник української мови: [у 7 т.] / [ред-кол.: О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – К.: Наук. думка, . – Т. 3, 1989. – 522 с.
7. Караванський С. Словник синонімів української мови / С. Караванський. – К.: Оріє, 1993. – 472 с.
8. Концепт БОЛЬ в типологическом освещении / [ред. В.М. Брицын, Е.В. Рахилина, Т.И. Резникова, Г.М. Яворская]. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. – 424 с.
9. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф / пер. с англ. И.Б. Шатуновского. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 792 с.
10. Левченко О.П. Фразеологічна символіка: Лінгвокультурологічний аспект: Монографія / О.П. Левченко. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2004. – 360 с.
11. Мартінек С.В. Концепти ВОЛЯ та СВОБОДА в українській культурі (за результатами асоціативного експерименту) / С.В. Мартінек // Лінгвістичні дослідження. 36. наук. праць / [за ред. Л.А. Лисиченка]. – Харків: ХДПУ, 2001. – Вип. 7. – С. 184–190.
12. Новий тлумачний словник української мови: [у 3 томах] / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – Київ: Аконт, 2001. – том 2. – вид. 2, випр.
13. Полюга Л.М. Словник антонімів української мови / Л.М. Полюга / [за ред. Л.С. Паламарчука]. – 2-ге вид., доп. і випр. – К.: Довіра, 2004. – 275 с.
14. Радзівська Т.В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту: Текст – соціум – культура – мовна особистість / Т.В. Радзівська. – К.: ДП «Інформ.-аналіт. агенство», 2010. – 491 с.
15. Словарь української мови [Електронний ресурс] / збірала редакція журналу «Кієвська Старина»; [упорядк. Борис Грінченко]. – Київ, 1907–1909. – Томи I–IV. – Режим доступу: <http://r2u.org.ua/>.
16. Словник української мови в 11 томах / [за ред. І.К. Білодіда та ін.]. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 4. – 839 с.
17. Ужченко В.Д. Фразеологічний словник української мови / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К.: Освіта, 1998. – 224 с.
18. Фразеологічний словник української мови / [уклад.: В.М. Білоноженко та ін.]. – К.: Наук. думка, 1993. – 984 с.
19. Bartmiski J. Aspects of Cognitive Ethnolinguistics / J. Bartmiski / edited by Jorg Zinken. – London: Equinox, 2009. – 245 p.
20. Bartmiński J. Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu matki / J. Bartmiński // Język a kultura. – 1998. – №12. – S. 63–83.

21. Evans V. How Words Mean : Lexical Concepts, Cognitive Models, and Meaning Construction / V. Evans. – Oxford University Press, 2009. – 400 p.
22. Geeraerts D. Introducing cognitive linguistics / D. Geeraerts, H. Cuyckens // The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. – Oxford University Press US, 2007. – P. 3–24.